

PREOBRAZBA GRADSKIH UTVRDA U JAVNE PROSTORE URBANE DRUŠTVENOSTI

Damir KRAJNIK, Mladen OBAD ŠĆITAROCI, Krunoslav ŠMIT
Arhitektonski fakultet, Zagreb

UDK: 725.182.025.5(497.5)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 31. 5. 2007.

Razgradnjom i preobrazbom bastionskih utvrda u europskim i hrvatskim gradovima ostvarena su neka od najvažnijih urbanističkih rješenja 19. stoljeća, koja su redovito kao jednu od primarnih uloga imala oblikovanje urbanih predjela s koncentracijom javnih građevina (javnih gradskih prostora i zgrada javne namjene) kao prostora društvenih kontakata. Stvaranje prostora društvenih kontakata u okviru preobrazbe gradskih utvrda bilo je planirano i provedeno u gotovo svim gradovima bez obzira na njihovu veličinu i značaj centraliteta, što govori o jedinstvenom principu (modelu) urbanističkoga planiranja u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća. Budući da smo u zadnjem desetljeću svjedoci urbanističke preobrazbe Zagreba i drugih hrvatskih gradova, kao i brojnih gradova u Europi i svijetu, dragocjeno je istražiti rezultate takvih procesa – posebice u kontekstu pritiska privatnoga kapitala na razvoj grada, pri čemu javni gradski prostori kao mjesta urbane društvenosti u procesima aktualnih preobrazbi iščezavaju ili ostaju zanemareni u planerskom smislu.

Ključne riječi: preobrazba gradskih utvrda, gradski prostor društvenih kontakata, urbanističko planiranje

Damir Krajnik, Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu,
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: damir.krajnik@arhitekt.hr

UVOD

463

Istraživanje prikazano u ovome članku temelji se na osnovnim istraživanjima provedenim tijekom nekoliko godina u sklopu projekata *Urbanističko i perivojno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture*, *Stadtparkanlagen in den Ländern der ehemaligen*

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

*K.u.K. Monarchie i Osnove vrednovanja prostora za opću teoriju prostornog i krajobraznog planiranja.*¹ U kontekstu izradbe ovoga članka, zbog njegova opsega, velika količina podataka prikupljenih radom na spomenutim istraživačkim projektima osjetno je sažeta te su za pisanje članka najvećim dijelom iskorišteni samo zaključci o pojedinim temama.

Oblikovanje javnih gradskih prostora i zgrada javne namjene kao prostora društvenih kontakata tijekom povijesti pratilo je preobrazbu gradova tako da su spojevi staroga i novoga gradskog tkiva oblikovani upravo stvaranjem urbanih predjela s koncentracijom javnih građevina – zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora (Obad Ščitaroci, Bojanić Obad Ščitaroci, 1996., 79-94), pri čemu gradograditeljska uloga takvih predjela u preobrazbi urbanoga tkiva dobiva posebno značenje u kontekstu urbanih preobrazbi 19. stoljeća.

Industrijska revolucija i snažan demografski rast europskih gradova i gradova kontinentalne Hrvatske u 18. i 19. stoljeću imali su za posljedicu prometne probleme, povećanje gustoće stanovanja i izgradnje u gradskim jezgrama, pogoršanje higijenskih uvjeta života i rast potreba izgradnje novih javnih građevina izvan ograničena prostora gradskoga središta (gradske jezgre), što je znakovito promijenilo socijalnu i morfološku sliku gradova u 19. stoljeću (Marinović-Uzelac, 1978., 105). Zamjetan gospodarski razvoj i prostorni rast gradova istodobno dovodi do jačanja građanskoga društva, koje nastavlja prosvjetiteljsku inicijativu 18. stoljeća da se stvore novi javni gradski prostori dostupni svim društvenim slojevima.

Važan element morfologije, ali isto tako i sociologije grada do 19. stoljeća, bili su sustavi fortifikacija na prostoru između povijesnoga gradskoga središta i predgrađa. Posebice se to odnosi na bastionski tip utvrda, građen od kraja 15. do 18. stoljeća (Milić, 2002., 39, 385), kojemu je osnovno obilježje značajna horizontalna dimenzija, odnosno prostorni obuhvat u odnosu na ukupnu tlocrtnu veličinu grada, zbog kojega su takve utvrde bile u socijalnom smislu jasna granica između gradskih cjelina – gradske jezgre i predgrađa.

Promjenom geopolitičke situacije i načina ratovanja u Europi u 19. stoljeću bastionske utvrde u gradovima gube uporabnu svrhu i postaju smetnja urbanom razvoju, pa se javlja potreba za njihovom preobrazbom i uklapanjem u gradsko tkivo. U takvoj situaciji inicijativa ojačaloga građanstva da se uspostave javni gradski prostori poklopila se s težnjama apsolutističkih vlasti za formalnim iskazivanjem moći oblikovanjem reprezentativnih javnih građevina, s političkim zaokretom u odnosu vlasti prema građanstvu, vidljivim među ostalim i u otvaranju velikoga broja dotadašnjih kraljevskih perivoja javnosti (Obad Ščitaroci, Bojanić Obad Ščitaroci, 1996.), ali isto tako i sa strateškim interesima tih istih vlasti da se o-

blikuju široki i pregledni prostori koji bi onemogućili ulične zapreke u slučaju socijalnih nemira.²

Zbog svoga položaja unutar gradskoga tkiva, a za ostvarenje zajedničkih težnji stvaranja gradskih predjela koncentracije javnih građevina (kao prostora socijalnih kontakata), gotovo idealnim su se pokazali urbani potezi bez prave funkcije na mjestu zapuštenih bastionskih utvrda, na razmeđu gradske jezgre i predgrađa. Stoga je polovicom 19. stoljeća u europskim gradovima izrađen i proveden velik broj urbanističkih planova preobrazbe prostora na mjestu utvrda. Planirane urbane preobrazbe imale su tri osnovna zajednička cilja: 1. povezivanje nekada razdvojenih urbanih cjelina najužega gradskog središta i predgrađa, jer su utvrde predstavljale granicu u fizičkom i u socijalnom smislu; 2. oblikovanje kvalitetnih i urbanističko-arhitektonski prepoznatljivih javnih gradskih prostora u svrhu formalnog iskazivanja moći autokratskih vlasti, ali i kao iskaz jačanja građanstva i njegove težnje za stvaranjem javnih prostora otvorenih svim društvenim slojevima; 3. izgradnja reprezentativnih stambenih zgrada (palata) te deficitarnih građevina javne namjene (muzeja, kazališta, opere, koncertnih dvorana, parlamenta, sveučilišnih zgrada i dr.), odnosno njihovo premještanje iz gusto izgrađenih gradskih središta okruženih utverdama ranijih stoljeća.

Stvaranje javnih prostora urbane društvenosti na mjestu bastionskih utvrda ponajprije je značilo pružanje novih šansi "građanima" za bogatiji i sadržajniji društveni život, ali je isto tako pridonijelo i "preobrazbi" većega broja stanovnika gradova (posebice novodoseljenoga ruralnog stanovništva) u "građane". Novostvoreni prostori na mjestu nekadašnjih utvrda bili su predjeli koncentracije prostora društvenih kontakata u gradu, jer u nekadašnjim gradskim jezgrama³ zbog gustoće postojeće (stambene) izgradnje za oblikovanje novih prostora toga tipa nije bilo mjesta,⁴ da su predgrađa u to doba još uvijek bila predjeli s pretežitom (novodoseljenim) ruralnim stanovništvom, a da je zamjetna floctna površina prostora nastalog rušenjem bastionskih utvrda bila u to doba dovoljna za smještaj svih potrebnih novih sadržaja.

Razgradnjom i preobrazbom bastionskih utvrda u europskim i hrvatskim gradovima ostvarena su neka od najvažnijih urbanističkih rješenja 19. stoljeća, koja su redovito kao jednu od prvotnih uloga imala stvaranje javnih gradskih prostora i zgrada javne namjene kao prostora urbane društvenosti.

Iako je od takvih urbanističkih zahvata prošlo stoljeće ili stoljeće i pol, upravo je danas to iskustvo ranijih preobrazbi gradskoga središta vrijedno analize. Svi istraživani povijesni primjeri urbane preobrazbe upućuju na brigu za javni gradski prostor, pri čemu je u prvom planu bilo poštivanje i istic-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

nje javnog interesa, koji prevladava nad privatnim i poduzetničkim. Potpuno je obrnuto u današnjoj urbanističkoj i političkoj stvarnosti velikih i malih gradova u Hrvatskoj, gdje se javni interes i prostori socijalnih kontakata ne uspijevaju nametnuti ili barem održati pred naletima kapitala i profita, koji poduprt lokalnom politikom ne mari za unaprjeđenje javnoga dobra i za stvaranje novih prostora urbane društvenosti (trgova, perivoja, javnih zgrada i dr.).

HIPOTEZE I CILJ ISTRAŽIVANJA

1. Preobrazba bastionskih utvrda u europskim i hrvatskim gradovima tijekom 19. i 20. stoljeća ostavila je u naslijeđe prepoznatljivo oblikovane javne gradske prostore s koncentracijom javnih građevina kao prostora socijalnih kontakata. Početkom 21. stoljeća ta se koncentracija očituje u prevladavajućoj zastupljenosti javnih građevina u ukupnoj tlocrtnoj površini takvih gradskih predjela.

2. Tlocrtna veličina gradske jezgre i bastionskih utvrda u doba urbanističke preobrazbe utjecali su na preobrazbu utvrda tako da su gradovi veće tlocrtno površine bastionskih utvrda i gradske jezgre (gradovi većeg centraliteta)⁵ doživjeli preobrazbu kojom su oblikovani gradski predjeli s većom koncentracijom javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora) kao prostora urbane društvenosti nego što je to bilo u manjim gradovima.

Cilj je istraživanja dokazati postavljene hipoteze, ali i upozoriti na trajne principe i vrijednosti u urbanističkoj preobrazbi gradova, koji su uvijek u takvim prilikama promovirali javno dobro i omogućili unaprjeđenje javnih prostora u gradu kao mjesta društvenih kontakata.

METODA ISTRAŽIVANJA

U istraživanju provedenom na deset odabranih europskih gradova (Beč, Bremen, Brno, Frankfurt, Ženeva, Graz, Kopenhagen, Mainz, Riga i Würzburg) te pet gradova kontinentalne Hrvatske (Bjelovar, Karlovac, Koprivnica, Osijek i Varaždin)⁶ primijenjen je segment metode modelske analize prostora na mjestu bastionskih utvrda početkom 21. stoljeća (Krajnik, 2007., 206), kojom je za svaki od odabranih gradova dobiven istovjetan tip osnovnih podataka pojednostavnjenjem prikaza grada na određene urbanističke sastavnice (elemente) koji omogućuju matematičku i statističku sumjerljivost urbanističkih obilježja prostora na mjestu bastionskih utvrda, a samim time i određivanje u kojoj su mjeri takvi predjeli u pojedinom gradu doista postali prostori specifične socijalizacije ljudi,⁷ što se

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

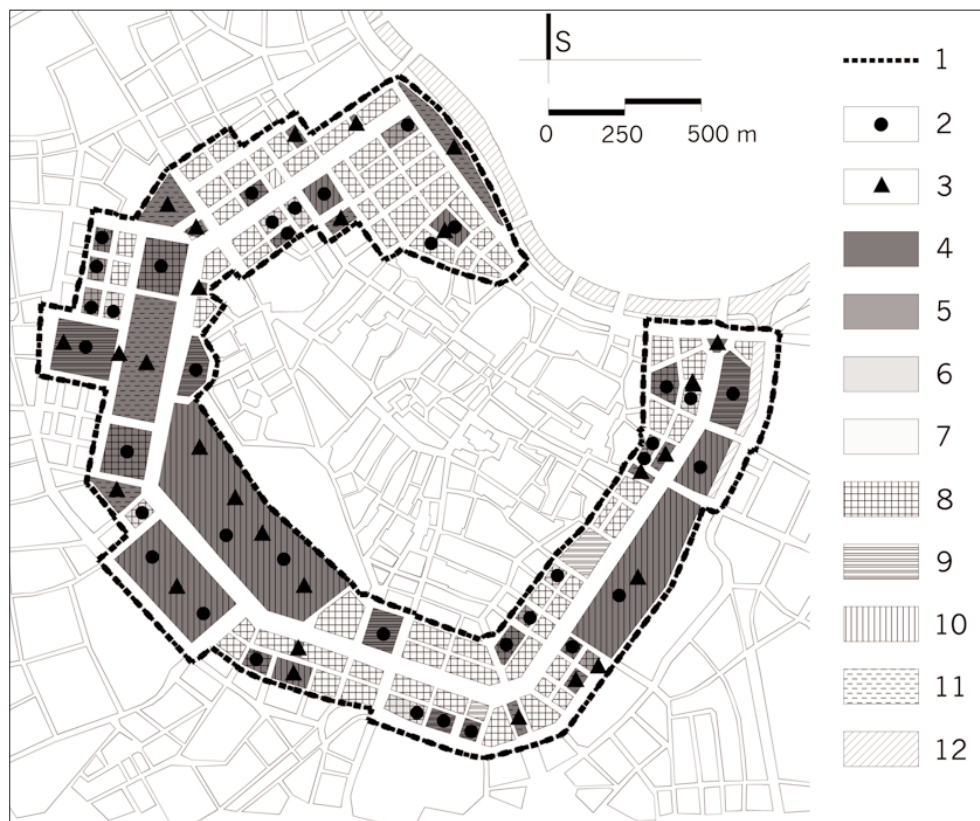
može odrediti mjerenjem udjela javnih gradskih prostora u ukupnoj površini analiziranoga prostora.

Za određivanje urbanističkih obilježja analizirane su i u matrice gradova ugrađene tri skupine podataka, pri čemu je svaka od skupina prikazana različitim grafičkim simbolima: 1. javne građevine (gradotvorni elementi, urbanističke sastavnice),⁸ odnosno elementi urbane strukture od gradskoga značenja koji se dijele na: 1.1. zgrade javne namjene (koje su u modelu prikazane kao grafički simboli kružnog oblika) i 1.2. javne gradske prostore (trgove i perivoje, koji su u modelu prikazani kao grafički simboli u obliku trokuta); 2. struktura izgradnje insula (2.1. insule bez zgrada; 2.2. pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama u kojima je više od 50% površine insule neizgrađeno, a uz obodne ulice nije oblikovana kontinuirana linija izgradnje; 2.3. pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama u kojima je više od 50% površine insule izgrađeno, ali uz obodne ulice nije oblikovana kontinuirana linija izgradnje; 2.4. insule s blokovskom strukturom izgradnje u kojima su pročelja više od dvije zgrade unutar jedne insule spojena u neprekinutu liniju izgradnje uz obodne ulice, a zgrade zauzimaju više od 50% površine insule);⁹ 3. način upotrebe (namjena) insula na analiziranom prostoru, pri čemu su se razlikovale: 3.1. insule javne namjene (u kojima postoje zgrade javne namjene i/ili javni gradski prostori, bez građevina ostalih namjena); 3.2. insule s mješovitom, pretežito javnom namjenom (u kojima postoje zgrade javne namjene i/ili javni gradski prostori zajedno s građevinama ostalih namjena, pri čemu prevladavaju zgrade javne namjene i javni gradski prostori); 3.3. insule s mješovitom, pretežito ostalom namjenom (u kojima postoje zgrade javne namjene i/ili javni gradski prostori zajedno s građevinama ostalih namjena, pri čemu prevladavaju građevine ostalih namjena); 3.4. insule ostalih namjena, u kojima nema zgrada javne namjene i/ili javnih gradskih prostora nego samo građevina ostalih namjena.¹⁰

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Analiza koncentracije javnih građevina kao indikatora prostora urbane društvenosti na istraživanom prostoru temelji se na interpretaciji podataka iz tabličnoga prikaza površina na mjestu bastionskih utvrda u analiziranim gradovima početkom 21. stoljeća. U tablične prikaze unesene su površine insula s pojedinom strukturom izgradnje te pojedinim načinom upotrebe (namjenom), a koje proizlaze iz smještaja javnih građevina u insulama unutar obuhvata analize. Tablični prikazi dobiveni su na temelju modelskoga (grafičkog) prikaza svakoga pojedinog grada u kojem su grafičkim simbolima prika-

zani analizirani elementi, pri čemu će u okviru ovoga članka biti prikazani modeli za analizu urbanističkih obilježja prostora na mjestu bastionskih utvrda u Beču i Osijeku.

SLIKA 1
Model za analizu urbanističkih obilježja prostora na mjestu bastionskih utvrda u Beču početkom 21. stoljeća

Tumač: 1. granica obuhvata analize; 2. zgrada javne namjene; 3. javni gradski prostor; 4. javna namjena; 5. pretežito javna namjena; 6. pretežito ostale namjene; 7. ostale namjene; 8. blokovska struktura; 9. pretežito izgrađena struktura; 10. pretežito neizgrađena struktura; 11. insula bez zgrada; 12. voda

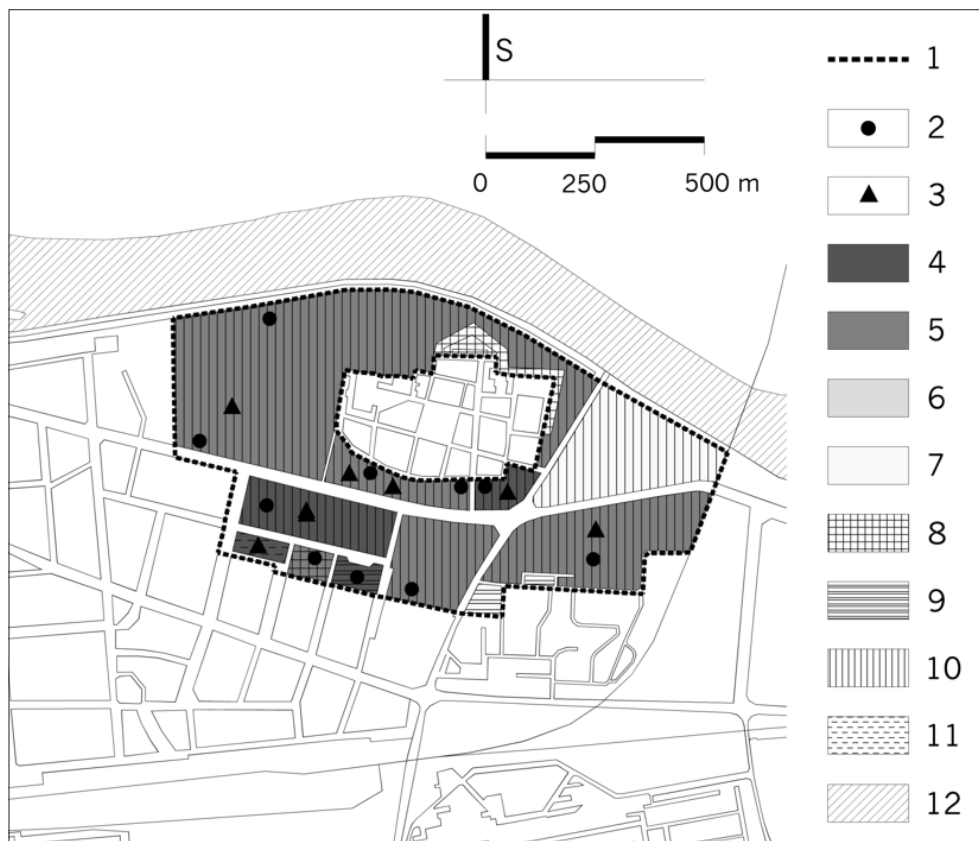
Iz tabličnoga se prikaza vidi da u Bremenu, Frankfurtu, Grazu, Kopenhagenu, Mainzu, Rigi, Bjelovaru, Karlovcu, Koprivnici i Osijeku (10 od 15 analiziranih gradova ili 66,66%) na analiziranom prostoru prevladava¹¹ pretežito neizgrađena struktura (insule bez zgrada te pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama), dok u Beču, Brnu, Ženevi, Würzburgu i Varaždinu (5 od 15 analiziranih gradova, odnosno 33,33% ukupnoga broja) prevladava pretežito izgrađena struktura (insule s blokovskom strukturom izgradnje te pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama).

Prema načinu upotrebe insula, u Beču, Bremenu, Brnu, Frankfurtu, Grazu, Kopenhagenu, Mainzu, Rigi, Würzburgu, Bjelovaru, Karlovcu, Osijeku i Varaždinu (u 13 od 15 anali-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

ziranih gradova ili 86,67%) na analiziranom prostoru prevladava javna namjena (insule isključivo javne namjene i insule mješovite, pretežito javne, namjene), dok u Ženevi i Koprivnici (2 od 15 analiziranih gradova, odnosno 13,33% ukupnoga broja analiziranih gradova) na prostoru nastalom preobrazbom bastionskih utvrda prevladavaju ostale namjene (insule isključivo ostalih namjena i insule mješovite, pretežito ostale, namjene).

SLIKA 2
Model za analizu
urbanističkih obilježja
prostora na mjestu
bastionskih utvrda u
Osijeku početkom 21.
stoljeća

Tumač: 1. granica obuhvata analize; 2. zgrada javne namjene; 3. javni gradski prostor; 4. javna namjena; 5. pretežito javna namjena; 6. pretežito ostale namjene; 7. ostale namjene; 8. blokovska struktura; 9. pretežito izgrađena struktura; 10. pretežito neizgrađena struktura; 11. insula bez zgrada; 12. voda

Prema tlocrtnoj površini gradske jezgre u analiziranim gradovima mogu se izdvojiti tri skupine gradova: 1. gradovi u kojima je tlocrtna površina gradske jezgre zauzimala više od 100 ha (Beč, Frankfurt, Kopenhagen, Mainz); 2. gradovi u kojima je tlocrtna površina gradske jezgre zauzimala 50-100 ha (Bremen, Brno, Graz, Würzburg); 3. gradovi u kojima je tlocrtna površina gradske jezgre zauzimala manje od 50 ha (Ženeva, Riga, Bjelovar, Karlovac, Koprivnica, Osijek, Varaždin).

● TABLICA 1

Analiza površina prostora na mjestu bastionskih utvrda u analiziranim gradovima početkom 21. stoljeća

	Površina bastionskih utvrda (ha)	Površina gradske jezgre (ha)	Površina insula na analiziranom prostoru (ha)	Udio površine insula u ukupnoj površini analiziranoga prostora (%)	Površina pretežito izgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama (ha)	Udio površine pretežito izgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama u ukupnoj površini insula (%)	Površina pretežito neizgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama (ha)	Udio površine pretežito neizgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama u ukupnoj površini insula (%)	Površina insula s blokovskom strukturom izgrađnje (ha)	Udio površine insula s blokovskom strukturom izgrađnje u ukupnoj površini insula (%)
Beč	200,78	133,62	111,83	55,7	10,64	9,54	39,75	35,55	48,75	43,6
Bremen	70,59	66,84	54,1	76,79	8,79	16,24	36,15	66,69	1,67	3,10
Brno	60,52	58,25	35,91	59,34	13,71	38,18	12,42	34,58	5,44	15,15
Frankfurt	64,17	130,25	43,98	68,55	1,96	4,46	40,16	91,31	0	0
Ženeva	72,40	50,81	40,55	56,0	6,81	16,79	7,18	17,7	18,56	45,77
Graz	49,85	51,38	38,09	76,41	2,75	7,22	19,28	50,61	6,67	17,52
Kopenhagen	233,46	202,43	169,11	72,44	20,93	12,38	106,1	62,8	40,52	23,9
Mainz	109,0	131,00	79,16	72,63	17,66	22,31	42,95	54,26	17,05	21,53
Riga	101,58	36,12	82,81	81,52	29,82	36,01	35,13	42,41	12,07	14,58
Würzburg	163,5	84,09	133,58	81,7	37,77	28,28	28,47	21,31	40,21	30,10
Bjelovar	19,93	34,22	12,62	63,32	6,15	48,73	5,8	45,96	0,69	5,47
Karlovac	35,43	11,55	30,53	86,17	0	0	27,75	90,9	2,29	7,5
Koprivnica	40,0	6,15	29,23	73,08	1,19	4,07	17,35	59,36	6,33	21,66
Osijek	56,44	15,35	49,37	87,47	1,29	2,61	45,45	92,06	2,06	4,17
Varaždin	28,39	14,10	21,39	75,34	9,49	44,36	9,2	43,01	1,57	7,34

	Površina insula bez zgrada (ha)	Udio površine insula bez zgrada u ukupnoj površini insula (%)	Površina insula javne namjene (ha)	Udio površine insula javne namjene u ukupnoj površini insula (%)	Površina insula mješovite, pretežito javne namjene (ha)	Udio površine insula mješovite, pretežito javne namjene u ukupnoj površini insula (%)	Površina insula mješovite, pretežito ostale namjene (ha)	Udio površine insula mješovite, pretežito ostale namjene u ukupnoj površini insula (%)	Površina insula ostalih namjena (ha)	Udio površine insula ostalih namjena u ukupnoj površini insula (%)
Beč	12,69	11,35	69,22	61,89	2,13	1,90	3,25	2,9	37,19	33,26
Bremen	7,6	14,02	18,11	33,41	23,51	43,37	1,8	3,32	10,78	19,9
Brno	4,32	12,03	12,9	35,92	9,35	26,04	4,53	12,61	9,1	25,34
Frankfurt	1,85	4,21	5,23	11,9	38,75	88,1	0	0	0	0
Ženeva	7,99	19,7	18,09	44,61	0,86	2,12	4,66	11,49	16,9	41,68
Graz	9,37	24,6	29,72	78,03	1,72	4,51	1,52	3,99	5,11	13,41
Kopenhagen	1,5	0,9	88,99	52,7	23,73	14,03	22,41	13,25	33,97	20,0
Mainz	1,67	2,11	14,1	17,88	30,25	38,21	4,64	5,8	30,59	38,6
Riga	5,79	7,0	43,01	51,94	13,64	16,45	19,53	23,7	6,62	8,0
Würzburg	27,11	20,3	70,25	52,6	28,75	21,52	15,55	11,64	18,8	14,07
Bjelovar	0	0	1,82	14,42	5,95	47,15	1,38	10,94	3,46	27,4
Karlovac	0,48	1,6	3,6	11,79	24,64	80,73	0,91	2,98	1,37	4,49
Koprivnica	4,36	14,91	6,75	23,09	0	0	13,26	45,36	9,22	31,54
Osijek	0,57	1,15	6,04	12,34	34,58	70,04	0	0	8,75	17,72
Varaždin	1,14	5,3	1,14	5,3	12,1	56,57	2,66	12,44	5,5	25,7

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

Prema tlocrtnoj površini bastionskih utvrda u analiziranim gradovima mogu se izdvojiti tri skupine gradova: 1. gradovi u kojima je tlocrtna površina bastionskih utvrda zauzimala više od 100 ha (Beč, Kopenhagen, Mainz, Riga i Würzburg); 2. gradovi u kojima je tlocrtna površina bastionskih utvrda zauzimala 50-100 ha (Bremen, Brno, Frankfurt, Ženeva, Osijek); 3. gradovi u kojima je tlocrtna površina bastionskih utvrda zauzimala manje od 50 ha (Graz, Bjelovar, Karlovac, Koprivnica i Varaždin).

Prema tlocrtnim površinama gradske jezgre i bastionskih utvrda mogu se uspostaviti tri integralne skupine analiziranih gradova: 1. skupina velikih gradova (Beč, Kopenhagen i Mainz); 2. skupina srednjih gradova (Bremen, Brno, Frankfurt, Ženeva, Graz, Osijek, Riga, Würzburg,); 3. skupina malih gradova (Bjelovar, Karlovac, Koprivnica i Varaždin).

U sklopu istraživanja urbanističkih obilježja prostora nastalih preobrazbom bastionskih utvrda u hrvatskim i europskim gradovima¹² proveden je niz dodatnih grafičkih i tabličnih analiza na 22 grada u kojima se urbanistička obilježja istražuju na sedam grupa podataka (1. prevladavajuća struktura izgradnje u insulama; 2. prevladavajući način upotrebe insula; 3. struktura izgradnje te način upotrebe u insulama u kojima se nalazi najveći broj zgrada javne namjene; 4. struktura izgradnje te način upotrebe insula u kojima se nalazi najveći broj javnih gradskih prostora; 5. struktura izgradnje te način upotrebe insula u kojima se nalazi najveći broj skupina javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora); 6. struktura izgradnje te način upotrebe insula koje oblikuju najveći broj poteza (neprekinutih nizova) skupina javnih građevina; 7. prometna shema prostora na mjestu utvrda), a koji dodatno potvrđuju rezultate prikazane u segmentu analize prikazanom u članku.

RASPRAVA

Urbanističko obilježje pretežito neizgrađene strukture izgradnje na prostoru nastalom preobrazbom bastionskih utvrda u analiziranim gradovima jasno upućuje na koncentraciju javnih gradskih prostora kao mjesta javne društvenosti na urbanim predjelima nastalim preobrazbom nekadašnjih bastionskih utvrda u gotovo dvije trećine analiziranih gradova.

Isto tako, činjenica da u gotovo 90% analiziranih primjera u insulama na predmetnom prostoru prevladava javna namjena upućuje na koncentraciju javne namjene – (neizgrađenih) javnih gradskih prostora i zgrada javne namjene u gotovo svim analiziranim gradovima.

Iz podataka se vidi da su bastionske utvrde doživjele preobrazbu u predjele s koncentracijom javnih građevina. Iz prikazane analize može se zaključiti da je načelo preobrazbe stva-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

ranjem predjela koncentracije javnih građevina (prostora socijalizacije) bilo zajedničko u gotovo svim gradovima, bez obzira na strukturu izgradnje koja je bila posljedica karakterističnih uvjeta urbanog razvoja svakoga pojedinog grada (primjerice, Beč kao jedan od paradigmatičkih primjera preobrazbe utvrda ima pretežito izgrađenu strukturu, ali pretežito javnu namjenu na predmetnom prostoru, što znači da je na prostoru bečkoga *Ringa* uz javne gradske prostore zastupljen velik broj zgrada javne namjene kao prostora društvenih kontakata, dok su, primjerice, u Frankfurtu ili Bremenu prostori na mjestu bastionskih utvrda postali primarno predjeli koncentracije javnih gradskih prostora, trgova i perivoja), što govori o jednakoj važnosti uloge javnih gradskih prostora i zgrada javne namjene u stvaranju prostora urbane društvenosti, jer u planiranju preobrazbe bastionskih utvrda oni čine nedjeljivu urbanističku cjelinu, a isto tako i o podjednakom interesu gradskih vlasti u doba preobrazbe da se stvore prostori socijalnih kontakata – i na otvorenom i u zatvorenom prostoru.

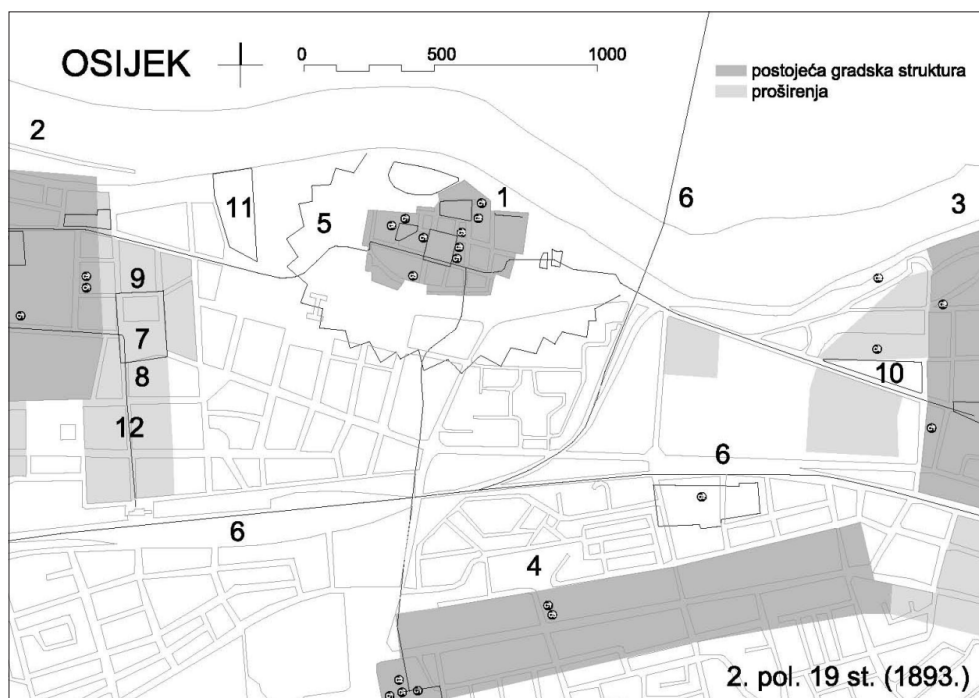
Usporedbom podataka o strukturi izgradnje i namjena insula na prostoru nastalom preobrazbom bastionskih utvrda te tlocrtnim površinama gradske jezgre i bastionskih utvrda u analiziranim gradovima može se zaključiti da urbanistička obilježja tako nastalih gradskih predjela nisu ovisila o tlocrtnoj veličini bastionskih utvrda i gradske jezgre, jer se ne mogu izdvojiti grupe gradova prema veličini koje bi imale posebna zajednička urbanistička obilježja u smislu strukture izgradnje ili načina upotrebe insula.¹³

Kao objašnjenje ovoga rezultata treba dodati da su se urbanistička obilježja određivala prema odnosima pojedinih struktura izgradnje i namjena na analiziranim prostorima, odnosno prema njihovom urbanom karakteru, a ne prema apsolutnim vrijednostima (broja zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora), prema kojima, naravno, ne bi bilo moguće uspoređivati npr. Beč ili Frankfurt s Bjelovarom ili Karlovcem.

U kontekstu hrvatskih gradova o kontinuitetu principa planiranja prostora na mjestu utvrda kao središnjega gradskog predjela s koncentracijom javnih građevina možemo govoriti na primjeru planiranja i oblikovanja prostora na mjestu bastionskih utvrda u Osijeku.

Izgradnja na mjestu fortifikacijske strukture osječke Tvrde započinje u drugoj polovici 19. stoljeća izgradnjom željezničke pruge na prostoru *vojne potege*¹⁴ što ima za posljedicu širenje postojećih gradskih cjelina (Gornjega, Donjega i Novoga grada) prema pruzi, pri čemu je u proširenju Gornjega grada oblikovan prostor Gajeva trga s rubnom izgradnjom Pravnoga i Ekonomskoga fakulteta, a u proširenju Donjega grada s Perivojem Katarine Kosače. U ovom je razdoblju izve-

deno i proširenje (preoblikovanje) Perivoja kralja Tomislava (između Tvrđe i Gornjega grada),¹⁵ dok je u kontekstu oblikovanja građevina javne namjene važna i sadržajna struktura blokovske izgradnje uz današnju Ulicu Stjepana Radića s pretežitom obrazovnom namjenom.

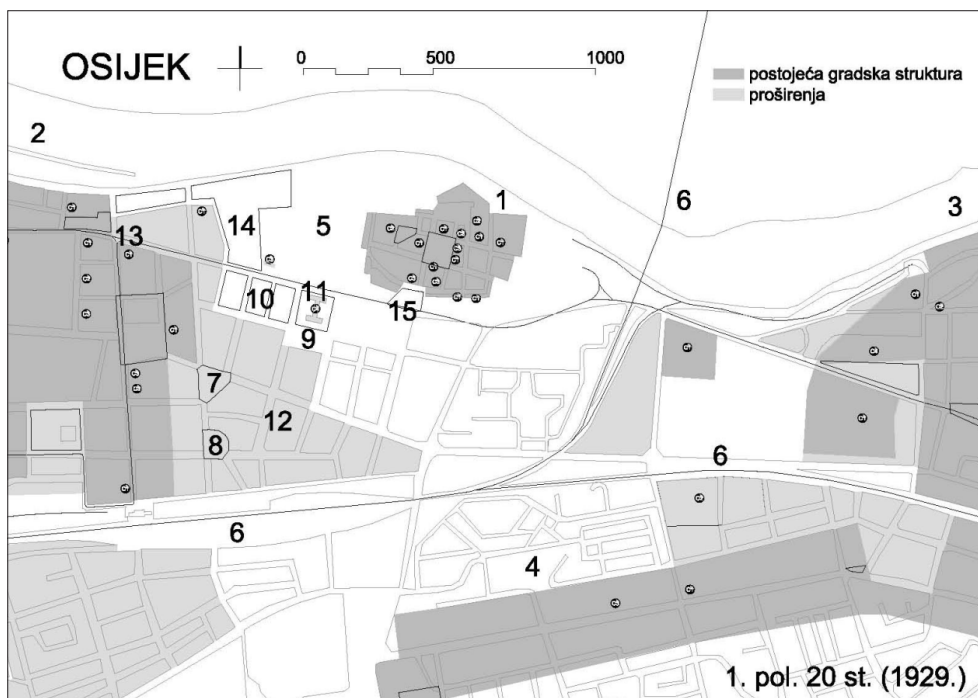

SLIKA 3
Prikaz smještaja javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora) u gradskim cjelinama te na prostoru bastionskih utvrda i vojne potege u Osijeku u drugoj polovici 19. stoljeća

Tumač: 1. Tvrđa; 2. Gornji grad; 3. Donji grad; 4. Novi grad; 5. Fortifikacijska struktura (bastionske utvrde); 6. Željeznička pruga; 7. Gajev trg; 8. Pravni fakultet; 9. Ekonomski fakultet; 10. Perivoj Katarine Kosače; 11. Perivoj kralja Tomislava; 12. Ulica Stjepana Radića
O – zgrada javne namjene

U prvoj polovici 20. stoljeća dolazi do razgradnje i preobrazbe bastionskih utvrda te intenzivne nove izgradnje, u sklopu koje su u proširenju Gornjega grada prema Tvrđi oblikovani današnji Trg Franje baruna Trenka i Trg Augusta Šenoae te Perivoj kneza Branimira. Oblikovanje javnih gradskih prostora prati izgradnja građevina javne namjene, pa tako na spomenutom prostoru nastaje Perivoj kralja Krešimira IV. sa zgradom Doma zdravlja te crkva i pošta.

Tridesetih godina 20. stoljeća najvećim je dijelom oblikovan zapadni dio perivojne ovojnice na mjestu bastionskih utvrda proširenjem Perivoja kralja Tomislava prema istoku (Tvrđi) te oblikovanjem Perivoja kralja Petra Krešimira IV., Perivoja kneza Branimira, perivoja oko Doma zdravlja te Gimnazijskoga perivoja.

📍 SLIKA 4
Prikaz smještaja javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora) u gradskim cjelinama te na prostoru bastionskih utvrda i vojne potege u Osijeku u prvoj polovici 20. stoljeća

Tumač: 1. Tvrđa; 2. Gornji grad; 3. Donji grad; 4. Novi grad; 5. Fortifikacijska struktura (bastionske utvrde); 6. Željeznička pruga; 7. Trg Franje baruna Trenka; 8. Trg Augusta Šenoae; 9. Perivoj kneza Branimira; 10. Perivoj kralja Krešimira IV.; 11. Zgrada Doma zdravlja (perivoj oko Doma zdravlja); 12. Crkva; 13. Pošta; 14. Perivoj kralja Tomislava; 15. Gimnazijski perivoj
O – zgrada javne namjene

Prostor na mjestu bastionskih utvrda potpuno je urbanistički definiran tek u drugoj polovici 20. stoljeća oblikovanjem Perivoja kralja Držislava i perivoja na Vijencu Ivana Meštrovića (zapadni dio perivojne ovojnice) te izgradnjom građevina javne namjene (Doma vojske te sklopa Studentskoga centra i srednje škole, Zavoda za zapošljavanje).

Na zapadnom dijelu nekadašnjih utvrda (uz Perivoj kralja Tomislava) izgrađene su zgrade Učiteljske škole i Veslačkoga kluba.

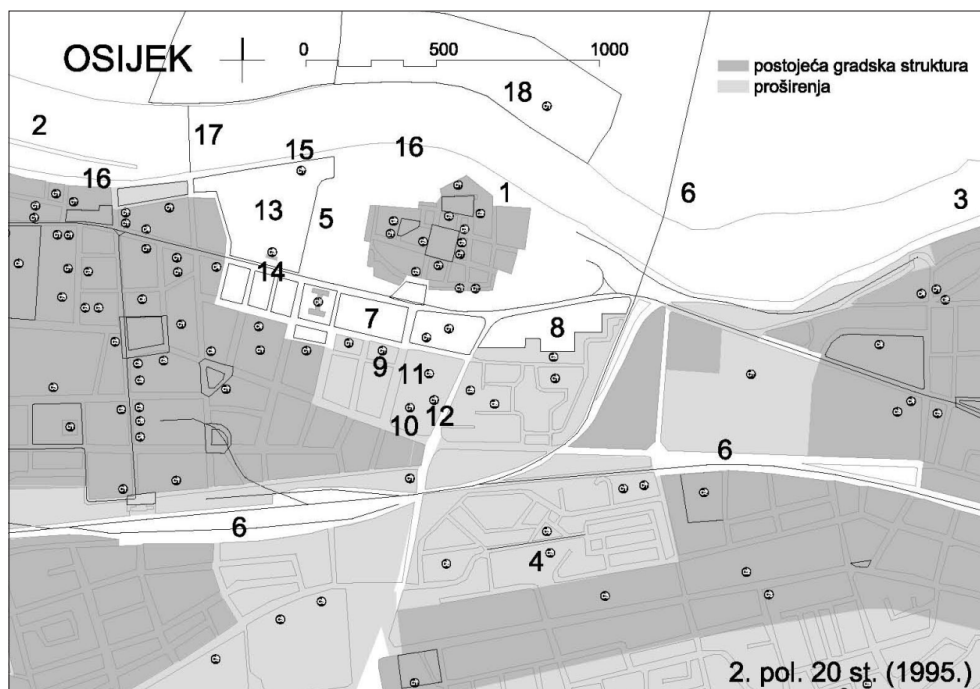
U kontekstu oblikovanja javnih gradskih prostora u ovom razdoblju treba naglasiti izgradnju dravske *Promenade* (Šetalište kardinala Franje Šepera), pješački most preko Drave te uređenje *Copacabane* uz Krunsku utvrdu na sjevernoj obali rijeke.

Preobrazbu bastionskih utvrda osječke Tvrđe obilježava jasan koncept gradske uprave da oblikuje sustav perivojno oblikovanih prostora s izgradnjom javne namjene na mjestu utvrda, zbog čega je 1925. godine proveden međunarodni ur-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

banistički natječaj za uređenje središnjega gradskog prostora, na kojem je prvu nagradu osvojio bečki pejzažni arhitekt Albert Esch (Jukić, Pegan, 2001., 64). U kontekstu ovoga rada od Eschova natječajnog projekta¹⁶ važniji je program samoga natječaja kojim je gradska uprava na prostoru nekadašnjega tvrđavnog zemljišta predvidjela oblikovanje velikoga perivojnog prostora s različitim javnim sadržajima,¹⁷ što jasno govori o potrebama grada Osijeka, u kojem se (kao i u većini istraživanih gradova) kao optimalno za njihov smještaj nameće središnji gradski prostor nastao rušenjem utvrda.

SLIKA 5
Prikaz smještaja javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora) u gradskim cjelinama te na prostoru bastionskih utvrda i vojne potege u Osijeku u drugoj polovici 20. stoljeća

Tumač: 1. Tvrđa; 2. Gornji grad; 3. Donji grad; 4. Novi grad; 5. Fortifikacijska struktura (bastionske utvrde); 6. Željeznička pruga; 7. Perivoj kralja Držislava; 8. Perivoj na Vijencu Ivana Meštrovića; 9. Dom vojske; 10. Sklop Studentskoga centra; 11. Srednja škola; 12. Zavod za zapošljavanje; 13. Perivoj kralja Tomislava; 14. Zgrade Učiteljske škole; 15. Veslački klub; 16. Setalište kardinala Franje Šepera; 17. Pješački most; 18. *Copacabana*
O – zgrada javne namjene

Nakon 1923. godine, kada grad postaje vlasnikom tvrđavnog zemljišta, donesena je odluka o rušenju utvrda, koje je i provedeno između 1923. i 1926. godine. U tom kratkom vremenu utvrde su doživjele gotovo potpunu preobrazbu te je sačuvan samo sjeveroistočni dio osnovnoga tijela tvrđave s Vodenim vratima i Eugenovim bastionom.

Uređenjem prostora na mjestu bastionskih utvrda nakon njihova rušenja ostvarena je ideja oblikovanja perivojnoga prstena, iako u skromnijem obliku nego što su to predviđali pojedini urbanistički planovi (Regulatorna osnova iz 1912. i natječajni projekt A. Escha iz 1925. godine).¹⁸

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja o strukturi izgradnje i načinu upotrebe (namjenama) u insulama nastalim na prostoru bastionskih utvrda potvrđuju prvu hipotezu, koja govori da je preobrazba utvrda u analiziranim gradovima u 19. i 20. stoljeću dovela do oblikovanja urbanih predjela s koncentracijom javnih građevina kao prostora socijalnih kontakata, što se očituje u prevladavajućoj zastupljenosti javnih građevina u ukupnoj tlocrtnoj površini takvih predjela početkom 21. stoljeća. Uzimajući u obzir da površina prometnoga sustava, čiji su elementi poput avenija i *boulevarda* također vrlo važni prostori društvenih kontakata, nije uključena u analizu ili npr. činjenicu da u Koprivnici (kod koje je analiza pokazala da na istraživanom prostoru nema koncentracije javne namjene) javni gradski perivoj i linearni trgovi oblikovani na sjevernom i istočnom dijelu nekadašnjih utvrda (Trg mladost, Zrinski trg, Trg bana Jelačića) čine možda najvažnije prostore društvenih kontakata u gradu – hipoteza dobiva dodatnu potvrdu.

Za razliku od prve, druga hipoteza, prema kojoj su gradovi veće tlocrtne površine (bastionskih utvrda i gradske jezgre) doživjeli preobrazbu kojom su oblikovani predjeli s većom koncentracijom javnih građevina kao prostora urbane društvenosti nego što je to bilo u manjim gradovima, nije potvrđena.

Analizom kronologije izgradnje prostora oko osječke Tvrđe pokazan je kontinuitet principa njegova planiranja kao prostora socijalnih kontakata, jer je u svim analiziranim razdobljima prisutno naglašeno oblikovanje javnih građevina (zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora) u odnosu na ostale sadržaje gradskoga tkiva, kao što su stanovanje, proizvodnja, servisi i sl., posebice na prostoru samih bastionskih utvrda, ali donekle i na cijelom nekadašnjem prostoru *vojne potege*.

Na temelju provedenog istraživanja može se zaključiti da su preobrazbom bastionskih utvrda u analiziranim gradovima doista oblikovani predjeli koncentracije prostora urbane društvenosti, jer javne građevine (zgrade javne namjene i javni gradski prostori) prevladavaju u ukupnoj tlocrtnoj površini. Isto tako može se zaključiti da je stvaranje prostora društvenih kontakata u okviru procesa preobrazbe utvrda bilo planirano i provedeno u gotovo svim gradovima, bez ob-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

zira na njihovu veličinu, odnosno centralitet, što govori o zajedničkom načelu urbanističkoga planiranja preobrazbe, odnosno potvrđuje tezu koja govori o postojanju zajedničkoga modela proširenja povijesnih gradova u kojima su postojale utvrde oko gradske jezgre, a koje se u 19. stoljeću ruše: "Na mjestu pojasa utvrđenja nastaje pojas avenija, bulevara i trgova, koji omogućuje stapanje povijesne gradske jezgre s naraslim predgrađima i ujedno izmještanje niza važnih urbanih funkcija iz zbijenog središta u novostvorene prostore na razmeđu staroga grada i postojećih naselja ili budućih četvrti". (Knežević, 1996., 313)

Modelska analiza prikazana u tekstu provedena je kako bi se utvrdila urbanistička obilježja prostora nastalih na mjestu bastionskih utvrda u analiziranim gradovima, odnosno kako bi se na znanstveno utemeljen način odredilo postojanje koncentracije zgrada javne namjene i javnih gradskih prostora kao prostora "urbane društvenosti" na spomenutim gradskim predjelima. Da bi se moglo doći do takvih zaključaka, u analizu su uključena tri osnovna elementa (varijable), pri čemu najvažniji element analize čine javne građevine (zgrade javne namjene i javni gradski prostori), odnosno njihov broj i razmještaj unutar obuhvata istraživanja, dok druga dva elementa čine struktura izgradnje te namjena analiziranoga prostora koji prikazuju urbanističku situaciju u kojoj se te javne građevine na analiziranom prostoru nalaze. Potkategorije (podvarijable) drugih dviju varijabli proizlaze upravo iz broja i načina razmještaja prve varijable, pa tako predjeli u kojima je velik broj javnih gradskih prostora (trgova, perivoja i sl.) prema strukturi izgradnje najvećim dijelom pripadaju podskupinama koje su nazvane insulama bez zgrada (prostor bez građevina omeđen sa svih strana ulicama), odnosno pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama (prostori u kojima je više od 50% površine insule zauzeto javnim gradskim prostorom). Slična je situacija bila i s određivanjem namjene analiziranih predjela, pri čemu je razmještaj i broj javnih građevina odredio kategorije insula, pa su tako insule u kojima se nalaze isključivo zgrade javne namjene i/ili javni gradski prostori kategorizirane kao insule javne namjene, dok su npr. insule u kojima su, osim javnih građevina, i građevine ostalih namjena (stanovanje, mješovita namjena, proizvodna namjena) na površini manjoj od 50% ukupne površine insule svrstane u kategoriju insula mješovite, pretežito javne namjene. Tabličnim analizama i preklapanjem kategorija insula prema namjeni te prema strukturi izgradnje dobivene su karakteristične grupe gradova prema njihovim urbanističkim obilježjima na analiziranom prostoru. Budući da su iscrpne analize provedene u ranijim istraživanjima¹⁹ pokazale da za-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

jednička urbanistička obilježja analiziranih primjera proizlaze prije svega iz načina upotrebe i organizacije prometnoga sustava, a manje iz strukture izgradnje u insulama oblikovanim na spomenutom prostoru, može se zaključiti da je podvarijabla zgrada javne namjene najviše utjecala na stvaranje prostora urbane društvenosti, odnosno da su predjeli koncentracije javne namjene proizašli u prvom redu iz smještaja zgrada javne namjene, a manje iz smještaja javnih gradskih prostora (trgova, perivoja, šetališta) kao žarišta socijalnih kontakata na spomenutom prostoru.

Kvalitetni suvremeni primjeri preobrazbe zapuštenih (središnjih) predjela u europskim gradovima pokazuju kontinuitet i trajnost načela urbanističkoga planiranja, koji se može iščitati u stvaranju bilo stambenih bilo poslovnih urbanih predjela s posebnim naglaskom na javnim gradskim prostorima kao mjestima socijalnih kontakata. Takvi su trajni principi u vrsnim primjerima iz prošlosti uvijek iskazivali nastojanja građana i/ili vladara da se u gradu osigura dovoljno velik i sustavno promišljen prostor za javnu namjenu od općeg interesa svih građana kao prostor druženja i susreta, javnih događanja, intenzivnoga dnevnog i noćnog života.

BILJEŠKE

¹ *Urbanističko i perivojno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture* (znanstvenoistraživački projekt Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – odobren i financiran sredstvima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH; 2003. – 2006., voditelj projekta: prof. dr. sc. Mladen Obad Ščitaroci, istraživač na temi preobrazbe bastionskih utvrđenja u gradovima: Damir Krajnik); *Stadtparkanlagen in den Ländern der ehemaligen K.u.K. Monarchie (Gradski perivoji u zemljama bivše Austrijske Monarhije)*, naručitelj projekta: Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung Wien, nositelj projekta: Institut für Kunstgeschichte der Universität Wien; voditelji projekta: Univ.-Prof. Dr. Walter Krause i Univ.-Prof. Dr. Géza Hajós, voditelji za Hrvatsku i Sloveniju: prof. dr. sc. Mladen Obad Ščitaroci i dr. sc. Bojana Bojanić Obad Ščitaroci; *Osnove vrednovanja prostora za opću teoriju prostornog i krajobraznog planiranja* (znanstvenoistraživački projekt Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – odobren i financiran sredstvima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH; 2003. – 2006., voditelj projekta: prof. dr. sc. Oleg Grgurević, istraživač na temi urbanističkih obilježja širenja Osijeka od kraja 18. do kraja 20. stoljeća: dr. sc. Krunoslav Šmit).

² Najpoznatiji primjer urbane preobrazbe u ovome smislu jesu radovi na preoblikovanju Pariza u drugoj polovici 19. stoljeća. Naime, dolaskom Napoleona III. na vlast 1852. godine stvaraju se političko-gospodarski uvjeti za veliku urbanu rekonstrukciju, za provedbu koje Napoleon III. zadužuje tadašnjega prefekta Pariza, baruna Georges-Eugènea Haussmanna. Uz rješavanje problema gradskih funkcija kao što su promet, izgradnja javnih građevina i sl., jak poticaj za rekonstrukciju bila su revolucionarna događanja 1830. i 1848. godine,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

koja su pokazala da gusta mreža uskih ulica onemogućuje učinkovito djelovanje vojske i policije u suzbijanju nereda, kao i želja Napoleona III. da stvori novo lice grada i velikim urbanističkim rješenjima pokaže snagu i moć države i nacije koju predstavlja. Preobrazba koja je provedena od 1853. do 1869. godine temeljila se najvećim dijelom na oblikovanju nove ulične mreže prosijecanjem širokih avenija s jednoobraznim oblikovanjem uličnih pročelja kroz postojeće gradsko tkivo te oblikovanjem reprezentativnih avenija i *boulevarda* s višestrukim drvoredima na mjestu srušenih utvrda oko grada. Socijalni aspekt rekonstrukcije Pariza vidi se i u činjenici da se rušenjem velikoga broja malih stanova stanovnika niskoga socijalnog statusa iz gradskoga središta protjeruju revolucionarno nastrojene radničke mase, čime se istodobno smanjuje njihova nezaposlenost organiziranjem javnih radova na rekonstrukciji grada, pa se mijenja socijalna struktura gradskoga centra izgradnjom (uličnih) reprezentativnih stambenih građevina za više socijalne slojeve.

³ Gradskim jezgrama smatraju se prostori unutar gradskih utvrda.

⁴ Upravo je manjak prostora u gradskim jezgrama i nemogućnost izgradnje novih građevina javne namjene te javnih gradskih prostora bez radikalnih rušenja postojećega urbanog tkiva uvjetovao stvaranje prostora društvenih kontakata na koncentriranom prostoru u neposrednoj blizini gradske jezgre na mjestu nekadašnjih bastionskih utvrda.

⁵ Iako bi za pravo određivanje centraliteta pojedinoga grada trebalo uzeti u obzir i tlocrtnu površinu predgrađa, broj stanovnika, administrativnu ulogu grada u doba preobrazbe i sl. – zbog nedostupnosti podataka u kontekstu ovoga rada kao kriterij centraliteta odabrane su samo tlocrtne površine bastionskih utvrda i gradske jezgre koje autori smatraju dovoljno mjerodavnima (veličina utvrda govorila je o vojnoj važnosti grada, a gradovi s većom tlocrtnom površinom gradske jezgre u doba preobrazbe danas su redovito gradovi veće tlocrtne površine, većega broja stanovnika i višega stupnja centraliteta).

⁶ Gradovi su odabrani prema tri kriterija: 1. postojanje utvrda bastionskoga tipa; 2. postojanje (vojno)-civilnoga grada u gradskoj jezgri i u predgrađu u doba postojanja bastionskih utvrda; 3. poštivanje geometrije prostora na mjestu utvrda, odnosno čitljivost prostora na njihovu mjestu u tlorisnoj slici grada 21. stoljeća.

⁷ Prostori specifične (posebne) socijalizacije koja se odvija u druženjima i susretima, javnim događanjima, intenzivnim dnevnim i noćnim životom.

⁸ Šmit, 2002., 16.

⁹ Različite strukture izgradnje u modelu su prikazane različitim intenzitetom sive boje kao ispune pojedine insule matrice grada, pri čemu su najtamnijim tonom prikazane insule s blokovskom strukturom izgradnje, a najsvjetlijim tonom insule bez zgrada.

¹⁰ Različiti način upotrebe insula u modelu je prikazan različitim intenzitetom sive boje kao ispune pojedine insule matrice grada, pri čemu su najtamnijim tonom prikazane insule javne namjene, a najsvjetlijim tonom insule ostalih namjena.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

¹¹ U analizi se prevladavajućim obilježjem smatra obilježje koje zauzima više od 50%.

¹² Krajnik, 2007.

¹³ U skupini velikih gradova u Kopenhagenu i Mainzu prevladava pretežito neizgrađena struktura, a u Beču pretežito izgrađena struktura, dok im je zajedničko obilježje pretežito javna namjena u insulama; u skupini malih gradova Bjelovar, Karlovac i Varaždin imaju zajedničko obilježje prevladavajuće javne namjene u insulama, za razliku od Koprivnice, u kojoj na analiziranom prostoru prevladavaju ostale namjene; u Bjelovaru, Karlovcu i Koprivnici prevladava pretežito neizgrađena struktura, a u Varaždinu pretežito izgrađena struktura insula.

¹⁴ *Vojna potega* ili uža zona zabrane građenja predstavlja brisani prostor površine oko 120 ha (između bastionskih utvrda i gradskih cjelina) koja je određivala granice gradskih cjelina do druge polovice 19. stoljeća.

¹⁵ Jukić, 1996., 61-77.

¹⁶ Natječajni projekt A. Escha nije izveden, nego je na temelju njega 1928. godine izrađena *Regulatorna osnova*, prilagođena stvarnim potrebama i mogućnostima grada Osijeka.

¹⁷ Sjeverno od Europske avenije predviđeno je oblikovanje perivoja, sportskih, dječjih igrališta te zabavno igralište (*Prater*), kao i javne građevine sportske i zabavne namjene (*Strossmayerov dom*, razne dvorane), dok je južno od Europske avenije planirana izgradnja javnih građevina kulturne, upravne i školske namjene.

¹⁸ Izvedba perivojnoga prstena oko Tvrđe bila je primjerena društveno-gospodarskim okolnostima.

¹⁹ Krajnik, 2007.

LITERATURA

Bojanić Obad Ščitaroci, B., Obad Ščitaroci, M. (2004.), *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću – javna perivojna arhitektura hrvatskih gradova u europskom kontekstu*, Ščitaroci, Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet.

Jukić, T. (1996.), Perivoj kralja Tomislava u Osijeku: povijesno-prostorna analiza perivoja od nastanka do 1945. godine, *Prostor*, 4, 1 (11): 61-77.

Jukić, T., Pegan, S. (2001.), *Prostorni i urbanistički razvoj Osijeka, Kritika i prijedlozi*, Zagreb: Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

Knežević, S. (1996.), *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb: Školska knjiga.

Krajnik, D. (2007.) *Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja – doktorska disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb.

Marinović-Uzelac, A. (1978.), *Socijalni prostor grada*, Zagreb: SNL.

Milić, B. (2002.), *Razvoj grada kroz stoljeća – Novo doba*, Zagreb: Školska knjiga.

Obad Ščitaroci, M., Bojanić Obad Ščitaroci, B. (1996.), Parkovna arhitektura kao element slike grada, *Prostor*, 4, 1 (11): 79-94.

Šmit, K. (2002.), *Urbanistička obilježja širenja Osijeka od 18. do kraja 20. stoljeća* – magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠĆITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

The Transformation of City Fortifications into Urban Public Spaces

Damir KRAJNIK, Mladen OBAD ŠĆITAROCI, Krunoslav ŠMIT
Faculty of Architecture, Zagreb

Disintegration and transformation of bastion-type fortifications in European and Croatian towns resulted in some of the most significant examples of urban interventions of the 19th century. One of the most important roles of these interventions was to create new urban areas with a concentration of public spaces and public buildings as places of social interaction. The creation of spaces of socialization in the context of bastion-type fortifications' conversion was planned and carried out in the majority of towns regardless of their size or urban centrality which strongly implicates the existence of a unique urban planning model in the late 19th and early 20th century. The context of urban transformation of Zagreb and other Croatian cities, as well as of a number of cities in Europe and in the rest of the world, of which we have been witnesses in the last decade, shows the necessity of analyzing such processes, especially having in mind the strong pressure of private capital on the processes of urban development with a tendency to neglect or completely abandon public spaces as places of social interaction.

Key words: transformation of city fortifications, urban area of social interaction, urban planning

Die Umgestaltung alter Stadtbefestigungen zu Schauplätzen des öffentlichen Lebens

Damir KRAJNIK, Mladen OBAD ŠĆITAROCI, Krunoslav ŠMIT
Architektonische Fakultät, Zagreb

Durch die Abtragung und Umgestaltung alter Stadtbefestigungen in Kroatien und im europäischen Ausland wurden einige der bedeutendsten urbanistischen Leistungen des 19. Jahrhunderts erzielt, deren primärer Zweck in der Regel darin lag, urbane Räume zu schaffen, in denen sich öffentliche sowie Zweckbauten konzentrierten und als Schauplätze des öffentlichen Lebens dienen sollten. Die Schaffung solcher dem gesellschaftlichen Leben vorbehaltenen Räume im Rahmen der Umgestaltung alter Stadtbefestigungen verlief fast überall planmäßig und ohne Rücksicht auf Umfang und Bedeutung der historischen Gemäuer, was für ein einheitliches Modell der Stadtplanung in der zweiten Hälfte des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts spricht. Im Verlauf des letzten Jahrzehnts waren

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 463-482

KRAJNIK, D., OBAD
ŠČITAROCI, M., ŠMIT, K.:
PREOBRAZBA...

wir Zeugen einer urbanistischen Neugestaltung Zagrebs und anderer kroatischer Städte sowie vieler weiterer Städte in der ganzen Welt. Es ist daher sehr lehrreich, die Ergebnisse dieser Prozesse zu untersuchen – zumal im Kontext privater Kapitalanlagen, die einen großen Druck auf die Stadtentwicklung ausüben und öffentliche Räume als Schauplätze des öffentlichen Lebens mehr und mehr verschwinden lassen oder in planerischer Hinsicht vernachlässigen.

Schlüsselbegriffe: Umgestaltung von Stadtbefestigungen, urbane Räume als Schauplätze des öffentlichen Lebens, Stadtplanung